

KNIHA, O KTERÉ SE MLUVÍ

Úvahy emigranta

Jan Čep

**Dvojí směřování
Čepova angažmá ve Francii:
podat svědectví
a stavět mosty**
(úryvek z předmluvy)

Československé elity poúnorového exilu si za primární cíl kladly uchovat národní kulturní tradice, které se komunistickým převrácením ocitly v bezprostředním ohrožení. Milan Burda, jehož práce o poúnorové emigraci je dosud nejucelenějším a nejzavrubnější pojednáním o dané problematice, správně staví spisovatele v exilu do role strážců národní tradice, kterou se ze všech sil snaží uchovat, případně i rozhojnit pro budoucnost. (BURDA 1992: 23) Být strážcem národního jazyka a kultury, a tím i uchovatelem národní identity je ostatně tradiční úloha básníků a spisovatelů již od dob národního obrození. V podmínkách emigrace nabývá tato úloha mimořádné aktuálnosti. Pro většinu poúnorových exulantů zde sehrála svou roli i představa či spíše toužebné přání brzkého návratu do vlasti. Domnívali se totiž, že komunistický režim musí v dohledné době padnout ať už díky zahraniční intervenci zvenčí, nebo vnitřním hospodářským vyčerpáním, a oni, jakožto elita československé emigrace, se budou moci vrátit a navázat v podstatě tam, kde před odchodem přestali. S touto představou bylo pro exulanty snadné vžít se v cizině do role ambasadorů své země a považovat se za „legitimní nositele české literární tradice“, kteří mají

„suplovat českou literaturu, která byla ve vlasti redukována na vyjádření dominantní ideologie“. (BURDA 1996: 21) Výše řečené však neplatí tak docela o Janu Čepovi. Již svými četnými cestami do Francie a styky s tamními intelektuály přináležel Čep do kosmopolitního proudu meziválečného období. Otevřenost kosmopolity a snaha navazovat styky s příbuzně uvažujícími francouzskými intelektuály je pro něj příznačná také v prvním období exilového života. Není pochyb o tom, že spisovatel Čep přichází do Francie s ambicí stát se francouzsky píšícím autorem, jenž touží dobýt francouzské publikum a zařadit se tak mezi další autory vzešlé z periferie, jimž se skrže Paříž, „hlavní město literatury“, dostane posvěcení. (CASANOVA 2012) To, jak byla tato iluze, v porovnání s některými dalšími emigranty ze střední Evropy, kruté zklamána, by představovalo námět na jinou knihu. Budiž však jasné řečeno, že Čep vnímá exil, alespoň na začátku emigrace, jako novou příležitost, jako nový začátek. Neuzavírá se nostalgicky do minulosti ani se neizoluje v diaspoře českých exulantů. Naopak budoucnosti hledí vstříc s nadějí, že bude platným hráčem svobodného intelektuálního milieu, kterému bude moci předat něco ze svých zkušeností, kterých západní inteligence ze své podstaty nemohla nabýt. Emigraci vnímá spíše jako „kvas“, který má potenciál obohatit a obnovit západní společnost novými impulzy. Emigrant je pro něj tím, kdo má sehrát roli mostu mezi porobe-

nou vlastní a svobodnou západní společnosti. V Čepově podání je tedy emigrant minimálně stejně, ne-li více než na svou vlast zaměřen a na populaci adoptivní vlasti. To se změní až s nástupem do mnichovského vysílání Svobodné Evropy, které bylo pro Čepa v podstatě řešením z nouze, tehdy se jeho zacílení plně přesune zpět do vlasti sužované komunismem. Až do té chvíle totiž ruku v ruce s úsilím vydobýt si místo mezi francouzskými literáty naplňuje veškeré své snahy dvojitým směrem: musí vydat svědectví a chce stavět mosty.

Několik úvah českého spisovatele v exilu

Projev na závěrečném shromáždění
Kulturní rady v Paříži 8. července 1956

Když mě požádali pořadatelé tohoto shromáždění, abych na něm promluvil, dlouho jsem váhal. Přiznám se, že cítím vředy jisté rozpaky, mám-li mluvit před Francouzi jménem emigrantů. Můžeme jim říci ještě něco, co by už nevěděli? Nebudou mít nakonec dost našich nářků a našich stížností? Co po nich vlastně chceme?

Nebylo snad na nás, abychom zůstali, nebo abychom odešli? Kdybychom byli zůstali doma, vydávali jsme se za jistě vážnému nebezpečí; je jenom spravedlivé, že jsme podstoupili nebezpečí jiného druhu, když jsme se rozhodli odejít.

Nebylo by třeba říkat nic víc, kdybychom odešli jenom proto, abychom zachránili svůj život. Ale i když jsme na sebe vzali existenční nejistotu spisovatelů a intelektuálů v exilu, nemůžeme se zbavit tajného břemene, skryté úzkosti, která svírá naše srdce ve dne v noci: nemůžeme se zbavit ani v jediném okamžiku svého života neodbytné přítomnosti těch, které jsme nechali za sebou a kteří trpí za mřížemi žalářů, mezi jejich tlustými a vlhkými zdmi, nebo v podzemních chodbách dolů.

Já sám například vim zcela jistě, že kdybych byl zůstal, byl by můj osud stejný jako jejich. Toto pomyšlení se může proměnit v utkvělou myšlenku, v jakousi závrť: nebylo moje místo spíše po jejich boku nežli zde, v této svobodě velmi vratké, ale přece jenom velmi skutečné?

V dubnu a v červenci roku 1952 došlo k dvěma procesům asi s patnácti českými intelektuály, mezi nimiž bylo aspoň osm básníků a spisovatelů inspirované katolické a křesťanské. Vyslovím jména některých z nich, tak jako je vyslovuji při vzpomínce na živé při každé mši, které jsem přítomen:

Jan Zahradníček, katolický básník velkého nadání a vysoké úrovně, jeden z mých nejdražších přátel; literární kritik Bedřich Fučík, mně stejně osobně drahý; básníci Renč a Kostohryz; romanopisci Křelina, Knap a Prokůpek; významný historik Zdeněk Kalista.

Podle úředních zpráv byli všichni odsouzeni k trestům od jedenácti let až na doživotí, a to na stereotypní obvinění: že se dopustili špionáže ve prospěch Vatikánu a imperialistických mocností. Někteří dokonce učinili spontánní přiznání; ne všichni, sotva polovina. Bylo to tím, že „vědeckých“ metod, kterými se taková přiznání vynucují, nebylo použito u všech se stejnou tvrdostí, anebo snad tyto metody v některých případech ztroskotaly? Na tuto otázku nemůžeme odpovědět.

Buď jak buď, na těchto sebeobžalobách

zaráží především to, že ti, kteří se přiznávají, opakují doslova terminologii státního žalobce. Nad tím jsme ostatně žasli už za procesů s církevními hodnostáři a řeholníky: jak si vysvětlit, že tito teologové a filozofové se najednou vyjadřují slovníkem komunistických úvodníků?

Ostatně už předtím se stali jiní spisovatelé a básníci obětmi ideologie a policie komunistického režimu; například Josef Palivec, český překladatel Valéryho, ten sice neměl veřejný proces, ale víme, že chátřá v jedné vězeňské pevnosti. Je mu přes sedmdesát let.

I mezi těmi, kteří se chtěli poddat disciplíně strany, došlo k náhlým úmrtím, ba k sebevraždám: básník Konstantin Biebl spáchal sebevraždu, štván malými komunistickými sekretáři, kterým se tam říká „desítkáři“: oněmi negramotnými desátníky, kteří mají za úkol dohlížet na své nejbližší sousedy.

Teď byste snad mohli říci, že od té doby, co byla začata ofenzíva za „destalinizaci“, se musilo něco změnit. Vskutku, na posledním sjezdu Svazu československých spisovatelů se ozvaly statečné hlasy, které žádaly, aby uvězněni spisovatelé byli propuštěni. Zatím víme jenom to, že prezident lidové demokratické československé republiky, který je sám novopečeným spisovatelem a členem Svazu, odpověděl na tuto žádost, že mezi odsouzenými z politických důvodů není nevinných; že jsou to vesměs zločinci, kteří se provinili vlezradou.

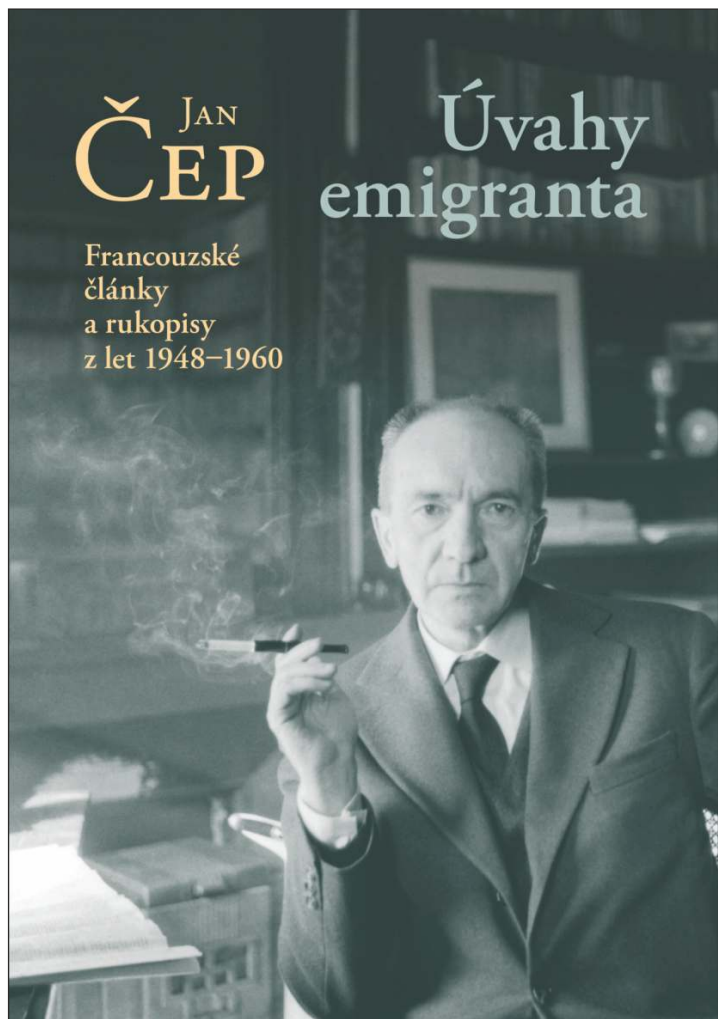
Podle jistých zpráv odmítl týž představitel „moci lidu“ několik žádostí o milost pro odsouzené spisovatele, ačkoliv byly tyto žádosti podepsány i některými spisovateli komunistickými. – Nanejvýš – stále podle těchto zpráv – byl poněkud zmírněn režim některých, kteří jsou vážně nemocní.

Nežli uzavřu tuto bolestnou kapitolu – přísáhl jsem si, že budu co možná nejstručnější – zdůrazním ještě, že se nikdo z těchto odsouzených nekompromitoval s nacistickými okupanty, naopak: mnozí z nich se zúčastnili přímého odboje. Ať se jim připisovalo v oficiální obžalobě cokoliv, jejich jediný zločin záležel v tom, že chtěli ztlesknout v svém díle jiné vidění světa než to, které vyplývá z marxistického materialismu. To se rozumí, že to svrchované stačí, aby byli obviněni z opozice proti komunistickému režimu a proti jeho vládním a výchovným metodám.

V poslední době se hodně mluví o jakémsi uvolnění a o demokratizaci komunistických režimů. To vše nemá pro nás smyslu, dokud nebude dána intelektuálům, básníkům a vůbec tvůrčím duchům svoboda, aby viděli a vyjadřovali svět na základě vnějších i vnitřních skutečností, které si zvolí sami.

Přestavte si – předkládám vám toto srovnání, jsa si vědom jeho neúměrnosti –: přestavte si, že by nějaký politický režim ve Francii surově umlčel nejenom autory jako Bernanos, Mauriac, Claudel, Péguy atd., – ale všechny ty, které by bylo možno obvinít ze „spiritualismu“, z „idealismu“ nebo z formalismu, a jejichž řada by byla ve Francii nekonečná. Opakuji: uvádím tato jména, aniž chci srovnávat hodnoty; chci říci, že takto brutálně bylo umlčeno v Československu velmi mnoho básníků a intelektuálů, a tento zločin nebyl dosud napraven, ať se o tom říká cokoli.

Nyní přistupuji k problému českých spisovatelů v exilu, a to s úmyslem, že

Čep, Jan: Úvahy emigranta. Praha, Centrum pro studium demokracie a kultury 2025, 200 stran

budu ještě stručnější než v první části svého proslovu. Proti emigraci polské nebo maďarské je českých a slovenských spisovatelů v exilu mnohem méně. – Jsou mezi nimi takoví, kteří už měli za sebou jisté literární dílo, když opouštěli vlast, a takoví, kteří odešli velmi mládí a začali psát teprve v cizině. Situace všech je v jistém smyslu společná, ale není docela stejná. Staří – nebo poměrně staří – nemohli změnit svou vnitřní orientaci a své výrazové prostředky ze dne na den. Odchod do ciziny rozvrátil nejenom hmotné podmínky jejich existence, ale zejména její perspektivy vnitřní. Buď jak buď, nemohli vzít pero a psát dále na stránce, na které se zastavili v předvečer svého odchodu. Ostatně kolik je mezi nimi takových, kteří by neměli jiných starostí než vykonávat své spisovatelské povolání?

Situace mladých, u kterých se probudila potřeba slovesného výrazu až v exilu, by mohla vypadat na první pohled výhodněji: nemusejí odhazovat žádnou přítěž, zpřetrhávat žádné tradice ani zvyky, nejsou spoutáni orientací, tíhou, nebo jenom prostým mechanismem svého minulého díla. Otvírají prostě oči na skutečnosti své nynější existence, aniž litují čehokoliv, aniž se cítí morálně vázáni svou minulostí.

Mohli by ještě volit; mohli by se dokonce rozhodnout, že budou dokonce psát v jiné řeči než v své řeči mateřské.

Tady musím otevřít závorku a položit si otázku: do jaké míry je vázána umělecká hodnota literárního díla na melodické a citové kvality jazyka, v kterém bylo pojato? Nemohu se zde ani přiblížit k tomuto problému, který má odezvy metafyzické; tím méně se mohu pokusit o jeho řešení.

Existují ve světové literatuře velmi řídké a výjimečné případy, že spisovatel vytvořil své literární dílo v jiném jazyce než v svém jazyce mateřském. Nejznámější a nejtypičtější je případ Poláka Josefa Conrada-Korzeniovského, který se stal spisovatelem anglickým.

Na druhé straně máme příklady pozdních emigrantů, kteří se dávali překládat až do konce svého života; vyslovím jenom jedno jméno: Thomas Mann. Ale i mezi nejmladšími, kteří se prosadili ve Francii nebo jinde, se najdou takoví, kteří se (snad kromě několika příležitostných článků) nikdy neodhodlali psát v adoptivním jazyce: spokojím se s tím, že uvedu jména Poláka Czesława Miłosze a Čecha Egona Hostovského. Valery-Larbaud říká v předmluvě ke své knize *Četba, neřest netrestaná* asi toto: (cituji z paměti): „Není zcela nutné, aby se spisovatel vyjadřoval svým mateřským jazykem; já sám bych byl mohl v jisté chvíli volit mezi francouzštinou, angličtinou, ba i španělštinou; záleží však na tom, aby se člověk rozhodl včas, a aby se rozhodl pro jazyk jediný (aspoň pokud jde o tvorbu ve vlastním slova smyslu slovesnou a básnickou); a když se jednou rozhodne, aby při své volbě zůstal.“

Vraťme se teď k mladým básníkům českým (nebo slovenským), kteří začali doopravdy psát teprve v exilu: proč nejsou mezi nimi – nebo skoro nejsou – takoví, kteří by se rozhodli vyjadřovat svoje vidění světa jazykem adoptivním? Proč píší dál tvrdohlavě česky, když je třeba potom druhí překládají? Na tuto otázku mohou odpovědět jenom oni sami.

„Ale kam s tím vším vlastně míříte?“ – mohli byste se mne teď zeptat; a mohli byste pokračovat: „Jsou-li mezi vámi opravdové talenty – nemluví o geniích – najdete vždycky překladatele, a snad dokonce i nakladatele; ne-li ještě dnes, tedy zítra nebo pozítří; za deset nebo za dvacet let.“

Na to vám neodpovím nic, neboť máte dokonale pravdu.

Jenomže... jenomže... snad by bylo možno přece jenom něco dodat, nevím dobře co; a kdybych to věděl, neuměl bych to – nebo neodvážil bych se to – vyjádřit.

Et fugit interea, fugit irreparabile tem-

pus. Nenahraditelný čas, který prchá. Pro ty z nás, kteří věříme, nemůže být času naprosto ztraceného – leda z naší vlastní viny. Ale jak to říci těm, kteří snad právě ztrácejí svou odvahu – nebo dokonce svou paměť, svou vnitřní totožnost – mezi čtyřmi úzkými a slizkými zdmi svého vězení? Jak necítit na vlastním srdci tíhu jejich utrpení a spár jejich úzkosti?

Tím vším nechceme říci, že snad litujeme, že jsme odešli. Odcházíme proto, abychom někam došli, i když se cíl ztrácí v nekonečnu. Odcházíme v každém okamžiku svého života, a odmítáme smrt jako místo svého přistání.

Ti z nás, kteří jsme se obrátili například do Francie, jsme věděli dobře, proč tak činíme. Francie pro nás nebyla cizí země. Mnozí z nás k ní byli už dříve připoutáni hlubokými duchovními svazky. Univerzálnost francouzského duchovního poselství nás odjakživa přitahovala; odjakživa jsme si rozuměli lépe s jistými Francouzi, šlo-li o věci podstatné, než s mnohými krajaney.

Když jsem překládal do češtiny romány Bernanosovy, nebo, v jiné rovině, knihy Henriho Pourratta a Camille Mayranové, necítil jsem se cizincem v jejich duchovním ovzduší –; ani když jsem četl Claudela nebo Péguyho.

Přesto jsme byli ovšem nuceni opustit – nebo aspoň opravit – některé své iluze; například iluzi, že budeme s to vytvořit svou přítomností na Západě jakýsi duchovní amalgam, símě těsnějšího duchovního sblížení mezi naší zemí a naší vlastí adoptivní.

Máme po osmi letech svého exilu čím dál tím méně odvahy, abychom se představovali svým západním přátelům jako poslové a vyslanci své země. Je nám čím dál tím těžší představit si, v jakém duchovním ovzduší se vyvíjejí city a myšlení těch, které jsme nechali za sebou. Doufáme, že se aspoň ti nejmladší z nás budou moci jednou vrátit. Bylo by zajisté omylem domnívat se, že najdou doma všechno tak, jak to bylo, když

odešli. Nelze si také představovat, že najdou něco jako *tabula rasa*. Přese všechno vnější násilí, přese všechnu tyranii intelektuální a psychologickou se tam tvoří něco nového, a to i v oblasti duchovní a náboženské. Lidská srdce a lidské duše se musily uchýlit do hlubin, ve kterých prožívají svá nemá, ale velmi skutečná dramata. Tato dramata, rodící se z konfliktu mezi skutečnostmi duchovními a každodenní zkušeností, vytvoří bezpochyby způsob citění a myšlení, o kterém my už nevíme nic, anebo máloco, a ke kterému se nebudeme moci tvářit cize.

My, kteří jsme odešli, nemůžeme se držet stůj co stůj statického obrazu své vlasti, nemůžeme žít nadále jenom v minulosti. Řekl bych dokonce, že se náš problém neklade jako nějaká povinnost k naší vlasti; existuje-li pro nás nějaká povinnost nebo nějaký závazek – a taková povinnost zajisté v jistém smyslu existuje – nebudeme jí moci dostát jinak, než budeme-li prožívat pravdivě a intenzivně svůj vlastní život a vlastní osud.

Ti z nás, kteří jsou nadáni k tomu, aby se vyjadřovali slovy, aby vytvářeli obrazy a podobnosti lidského osudu, budou moci naplnit své poslání jenom skrze svou vlastní zkušenost vnější i vnitřní.

Což netkví povaha a smysl vši umělecké tvorby v tom: vyjádřit a ztělesnit něco obecně lidského na základě toho, co nám poskytuje osud individuální? Nejsou poezie, román a umění vůbec křížovatkou a ohniskem, v kterém se stýká naše nejosobnější tajemství s tím, co je společné všemu lidskému údělu? A kde lidský osud vyúsťuje do prostoru Tajemství, které nemá dna? –

*Bulletin du Comité d'études culturelles
franco-tchécoslovaques,
červenec 1956
Skližeň, prosinec 1956*

*K vydání připravil Jan Zatloukal.
Překlad: Jitka Bednářová, Jan Zatloukal*